

Libastunud Lipsius?¹

Flaami humanist Justus Lipsius varauusaegsel Eesti- ja Liivimaal

Kristi Viiding*

Sissejuhatus

Madalmaade ja Liivimaa suhted varauusaja sajanditel on olnud Eesti ajalookirjanduses vaatluse all peamiselt kaubanduslikust, kunstiajaloolisest ja raamatuloolisest vaatenurgast,² harvem haridus- või kirikuloost lähtuvalt.³ Renessansi- ja varauusaja ühe keskse vaimuloolise liikumise ehk humanismi seisukohast on eraldi käsitletud kuulsaima humanisti Rotterdami Erasmuse mõju ja sidemeid Liivimaaga,⁴ samas kui teiste Madalmaade humanistide tuntuse või koguni sidemete kohta nendega pole eriuurimusi avaldatud. Käesolevas artiklis vaadeldakse, mida teati varauusaegsel Eesti- ja Liivimaal Erasmuse kõrval teise olulise Madalmaade humanisti, filosoofi ja filoloogi Justus Lipsiuse (1547–1606) isiku ja teoste kohta. Teemat on seni küll riivamisi puudutatud, kuid ajaloolistel põhjustel – Vana-Liivimaa lagunemisele järgnenud Eesti ja Läti ala jaotumine Poola-Leedu, Rootsi ja Taani võimu vahel – on välja selgitatud killud pudenenud laiali Madalmaade, Poola, Rootsi ja baltisaksa uurijate töödese. Ajaloolisest taustast lähtudes võiks Lipsiuse teoste ja isiku retseptiooni varauusaegsel Eesti- ja Liivimaal eeldada veelgi mitmekesisemal kujul, kui seni märgatud: ühelt poolt olid selleks head võimalused tänu Hansa Liidu ajast säilinud Madalmaade ja Liivimaa kaubandus- ja kultuurisidemetele, teiselt poolt poliitilis-religioosete sarnasuste tõttu nende kahe piirkonna vahel. Mõjusid ju sagedased poliitilised ja usulised muutused, nagu kaua kestnud reformatsoon maapiirkondades ning pidev Vene sissetungi oht eriti Eesti- ja Liivimaa idapiiri ääres nii institutsionaalsel kui ka isiklikul tasandil, mistõttu vahetasid 16.–17. sajandi Eesti- ja Liivimaal väga paljud usutunnistust, suundusid pagendusse või kannatasid sõdades. Kõik see ajendab

* Kristi Viiding (1972), PhD, Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse vanemteadur, Kohtu 6, Tallinn 10130, Kristi.viiding@gmail.com

¹ *Lipsius, iam Lapsius* („Lipsius, nüüd juba Lapsius“, lad.k.).

² Nt. M. North. Säkularisation – Rebellion – Migration – Innovation. Die vielfältigen ökonomischen Auswirkungen der Reformation im Ostseeraum. – *Reformatio Baltica. Kulturwirkungen der Reformation in den Metropolen des Ostseeraums.* (Hrsg.) H. Assel, J. A. Steiger, A. E. Walter. Berlin, 2017, lk. 101–119; T. Abel, A. Mänd, R. Rast. Eesti kunstisidemed Madalmaadega 15.–17. sajandil. Püha Lucia legendi meistri Maarja altar 500 aastat Tallinnas. Die Kunstbeziehungen Estlands mit den Niederlanden in den 15.–17. Jahrhunderten. Der Marienaltar des Meisters der Lucialegende 500 Jahre in Tallinn. Tallinn, 2000; J. Geiß. Jutlustaja Johannes Block Stolpi linnast ja tema Tartu-perioodi raamatukogu: uus allikas Liivimaa varasest reformatsiooni ajaloost. – *Tuna* 2017, nr. 1, lk. 7–23; K. Kolk. Teoloogias astroloogi. Reformatsioonijärgse kolmveerandsajandi tallinlaste säilinud raamatud. – Piiri peal. Võim, usk ja kirjasõna siin- ja sealpool Rootsi aega. Rahvusarhiivi toimetised. Acta et commentationes Archivi Nationalis Estoniae 4 (35), Tartu, 2021, lk. 149–199; K. Viiding. Das humanistische Druckersignet im 17. Jahrhundert: die antiken Vorlagen und Funktionen eines Spätlings aus dem baltischen Raum. – *The Classical Tradition in the Baltic Region: Perceptions and Adaptations of Greece and Rome.* (Eds.) Arne Jönsson and Gregor Vogt-Spira. (Spudasmata, 171). Hildesheim, 2017, lk. 317–331, eriti lk. 316.

³ Nt. A. Tering. Eesti-, liivi- ja kuramaalased Euroopa ülikoolides 1561–1798. Tartu, 2008, lk. 268–275, 474.

⁴ K. Orula. „Humanistide printsi“ teosed saksa varauusaegse keeleruumi kahes servalinnas: Erasmiana Sopronis ja Tallinnas. – *Tuna* 2000, nr. 4, lk. 21–31.

jälgima Lipsiuse elu ja loomingu tundmist ja kajastusi siinses kultuuriruumis ning perioodil Lipsiuse varasemate teoste ilmumisest 1570. aastatel kuni 18. sajandi esimeste kümnenditeni.⁵

1. Isiklikud sidemed

Kaasaegsete isiklikud kontaktid 16. ja 17. sajandi vahetuse Madalmaade juhtiva humanistiga tekkisid peamiselt Poola-Leedu mõjualale jäänud Liivi- ja Kuramaal. Sidemed kujunesid osalt siinses raamatukultuuris veidi varem aset leidnud „madalmaastumise“ käigus, otsustavaks sammuks oli esimese Riia trükkali Claes Mollini kutsumine Antwerpenist (1588) ja eriti see, et talle anti 1592. aastal ainuprivileeg raamatute importimiseks Riiga.⁶

Ehkki Lipsius töötas rohkem kui kolm kümnendit Madalmaade ülikoolides ja aastail 1572–1573 Saksamaal Jenas professorina, ei külastanud peamiselt luteri usku Eesti-, Liivi- ja Kuramaa üliõpilased neid ülikoole Lipsiuse tööaastail kunagi (Leuven) või alles pärast Lipsiuse professuuri (Jena, Leiden). Luterlikus Jenas immatrikuleerus esimene Liivimaa üliõpilane alles 1576. aastal, reformeeritud Leidenis 1596.⁷ Nii ei õnnestunud ühelgi eesti-, liivi- ega kuramaalasel Lipsiuse käe all tema metoodikat vahetult tundma õppida.

Liivi- ja kuramaalaste isiklikud sidemed Lipsiusega on aga jäädvustunud ladinakeelsetes kirjades. Lipsiuse Liivimaa korrespondentide hulka kuulusid Riia luterlik pastor, hiljem Kuramaal õukonnajutlustajana tegutsenud Paul Oderborn (1556–1604, kirjavahetus Lipsiusega 1591. aasta juulist kuni ilmselt 1598. või 1599. aastani)⁸ ning tõenäoliselt Oderborni vahendusel (ILE 93 05 23) Riia sündik, Võnnu maanotar ja Poola kuninga sekretär David Hilchen (1561–1610, kirjavahetus 1598. aastast kuni Lipsiuse surmani 1606).⁹ Ehkki esimesed Oderborni kirjad Lipsiusele pärinevad alles 1591. aastast, kinnitab neist varaseim, et Lipsiusel oli juba tollal Liivimaal oma austajate sekt, kus loeti imetlusega tema teoseid: „Poliitikat“, traktaati „Meelekindlusest“ ja kirjade väljaandeid:

„Sa oled rajanud sekti, silmapaistvaim mees Justus Lipsius! Kostad vastu, et püha jumal, kuhu ma selle sekti rajasin? Vaata: meist liivimaalastest on saanud lipsiaanid! Sest kuna sa oled oma lihvitud ja jumaliku loomuse tiivul läbi lennanud kõik maad, siis kes võiks jääda nii võõraks muusade altareile, et ei armastaks sind ega kiidaks erakordselt su ülitarku ja meeldivaid raamatuid? Heidan pilgu su kirjadele – neis on mahla, verd, tarkust. „Poliitikal“ – keisrid, kuningad, vürstid on saanud sinult Gangese kullast ja kalliskivist väärtuslikuma varasalve. „Meelekindlusele“ – miski pole sellest kaunim, jumalikum, mõjusam!“¹⁰

See raamatute valik moodustas Lipsiuse lemmikteoste kaanoni Liivimaal kogu varauusajaks. Oderborn ise olevat oma kodus raamatukogus rajanud Lipsiuse austamiseks koguni kuldsete kaunistuste ja ülistava ladinakeelse pealiskirjaga monumendi:

„Oh kui sa oleksid siin, Justus Lipsius, siis ma embaksin sind nagu surematute jumalate kingitust! Aga et oled praegu kaugel, siis on sul minu Musaionis monument. Sellel on

⁵ J. Lipsiuse eluloo ja loomingu põhidaatumite ja -sündmuste kohta vt. K. Viiding. Saateks. – Justus Lipsius. Laimamisest. Meelekindlusest. Tallinn, 2022, lk. 123–134.

⁶ Õpiaastail Plantini trükikojas (1573–1575) oli Mollin tunnistajaks veel noore Lipsiuse Tacituse väljaande ilmumisele ning Antwerpeni (1579–1587) ja Dordrehti (1587) trükkalina elas Mollin Lipsiuse hülgeajale kaasa vahetus läheduses. P. Valkema Blouw. The Antwerp Years of Nicolaes Mollijns, 1579 to 1586. – Dutch typography in the collected works of Paul Valkema Blouw. Eds. T. Croiset Van Uchelen, P. Dijkstra. Leiden, 2013, lk. 543–564.

⁷ A. Tering. Lexikon der Studenten aus Estland, Livland und Kurland an europäischen Universitäten 1561–1800, unter Mitarbeit von J. Beyer. Köln, Weimar, Wien, 2018, lk. 905, 919–921.

⁸ ILE [siin ja edaspidi vastavate aastate köited väljaandest Justii Lipsii Epistolae. Koninklijke Vlaamse Academie Van België voor Wetenschappen en Kunsten (ed.). Brussel, 1978jj.] 91 07 12; 91 11 11; ILE 93 05 23; 94 08 07; ILE 98 04 07.

⁹ ILE 98 12 30 H, ILE 04 11 09.

¹⁰ ILE 91 07 12.

kujutatud loorberipärga, kõikjal säravad ja torkavad silma kuldsetes toonides lilled, ülal on kiiver ja sedagi ümbritseb kullatud pärg. Lisatud on pealiskiri „Võrratule mehele, meie ajastu ainukesele fööniksile, ülimalle filosoofile rajas Paul Oderborn“. Sa naerad? Palun ära naera. Sest kui ma suudaks rohkem, seisaksid sa ise kuldsema siin meie maal.¹¹

Kuid Riias polevat lipsiaanideks muutunud mitte üksnes kohalikud elanikud: näiteks olevat Rootsi aadlik Arvidus Henrici lugenud viimatisel reisel läbi Liivimaa Rootsimaale just Oderborni eraraamatukogus suure innuga Lipsiuse „Poliitikat“ ja traktaati „Meelekindlusest“. Ka Poola kroonikantsler ja -hetman Jan Zamoyski ei panevat Lipsiuse „Poliitikat“ iial käest.¹²

Lipsius, kes oli mõni kuu varem põgenenud jesuiitide abiga Leidenist Liège'i ja tuleviku suhtes veel ebakindel, rõõmustas vastukirjas 1591. aasta novembris oma kuulsuse üle luterlikul Liivimaal ja unistas isegi Liivimaa-reisist – olevat ju muusad Itaalia ja Prantsuse kodusõdade eest välja rännanud just siia:

„Oh, kui mu tervis oleks tugevam! Sest vanus lubaks mul küll ette võtta reisikese, et näha teie kaugeid paiku, kuhu – nagu mulle näib – rändasid hiljuti ka haridus ja muusad. Sest lausun häbita, et Itaalia on rüvetatud ja Prantsusmaa hukkub kodusõdades ja ma kardan, et meie, madalmaalasedki, ei näe seda õpetuste valgust enam kaua – kinnitan, et oleme barbariseerumas.“¹³

Lipsiuse reis Läänemere idakaldale ja isiklik kohtumine oma Liivimaa kirjasõpradega ei saanud aga kunagi teoks.

Ehkki Oderborni kirjad pole muud kui Lipsiuse äärmuslik meelitamine ning soov omada väljapaistvat kirjasõpra, kinnitavad need ometi Lipsiuse tundmist ja esmast mõju Läänemere idakaldal. Oderborni ja Lipsiuse kontakt katkes 1599. aasta paiku ilmselt Oderborni jesuiitide vastase tegevuse tõttu.¹⁴ Kuulsa madalmaalase mõju Oderbornile piirdus teadaolevalt peamiselt Lipsiuse stiili jäljendamisega omavahelises kirjavahetuses.

Seevastu Lipsiuse ja Hilcheni kirjavahetus ei toonud kaasa lipsianismi kiiret omaksvõttu Riia sündiku poolt – sellega katsetas Hilchen alles mõnes kirjas madalmaalastele pärast Lipsiuse surma.¹⁵ Nende kirjavahetust iseloomustavad mitmekülgsemad ja paiguti ka isiklikumad teemad. Poliitika- ja sõjauudiste vahetamise asemel arutles Hilchen Lipsiusega eetilisi küsimusi, nt. sõpruse ostmist kinkide abil, mõjukate kirjasõprade otsimise eesmärgi, pettumist nn. poliitilises humanismis (1601). Lipsius omalt poolt kinnitas, et hoolimata Hilcheni kohtulikust karistamisest 1601. aastal ja lindpriiks mõistmisest ei katkesta ta sõprust seni,

¹¹ ILE 93 05 23.

¹² ILE 93 05 23. Pommerist pärit, 1587. aastal Riiga ja 1593. aastal Kuramaale asunud Paul Oderborni kirjad ja mõju Liivimaal olid ilmselt teadmata nii Madalmaade kui ka Poola ajaloolastele, kes ei nimeta Oderborni ega Hilchenit kumbagi või loevad Lipsiuse Poola-Leedu korrespondentide hulka Riias tegutsenud Hilcheni, jättes aga välja Oderborni. Kuna mõlemad kuulusid elukoha järgi kuninglikus Riias Poola alamate hulka, algas Lipsiuse korrespondents Poola-Leedu adressaatidega kahtlusteta just liivimaalastega. C. Backvis. La fortune de Juste Lipse en Pologne. – Juste Lipse (1547–1606). Ed. A. Gerlo. Brussel, 1988, lk. 37–50; A. Borowski. Justus Lipsius and the Classical Tradition in Poland. – Justus Lipsius. Europae Lumen et Columen. Proceedings of the International Colloquium, Leuven, 17–19 September, 1997. Eds. G. Tournoy, J. De Landtsheer, J. Papy. Leuven, 1999, lk. 1–16, eriti lk. 4, 10–12.

¹³ ILE 91 11 11.

¹⁴ P. Oderborn. Vier Predigten von dem Bogen Gottes in den Wolcken /Gehalten in der Thumbkirchen der Königlichen Stadt Riga/ und kurz zusammen gefasset Durch Paullum Oderbornium. Riga, 1591; Ein Gespräch von der Religion auff dem Fürstlichen hause zur Mittaw zwischen Michaelae Ottonio Becano Societatis Jesu Und Paulo Oderbornio Superintendenten in Curlandt, in gegenwertigkeit beider Durchleuchtigen frawen und Fürstinnen, mitt ihrem Hoffgesind, neben vielen anderen Ehrlichen Leutten und Bürgeren gehalten. Anno Domini 1599 in Augusto. Wilda, 1605.

¹⁵ Ülevaadet nende säilinud kirjade, mh. teemade kohta vt. K. Viiding. Th. Hoffmann. Entanglement in Early Modern letter-writing: David Hilchen's correspondence with humanists from the Low Countries. – Journal of Baltic Studies 2020, nr. 3, lk. 315–331, eriti lk. 319–322. Selles artiklis on esmakordselt puudutatud ka Hilcheni 1601. aasta kirja Lipsiusele, mis Lipsiuse kirjavahetuse akadeemilises väljaandes Iusti Lipsii Epistolae 1601. aasta köites puudub.

kuni Hilchen võitleb oma õiguste eest. Samuti soovitas ta Hilchenile lugemisvara, eeskätt enda välja antud antiikaja stoikute kirjutisi.

Lipsiuse ja Hilcheni suhe oli nii lähedane, et Lipsius usaldas Hilchenile lugeda koguni mõnd oma trükis avaldamata teost, mille motiive Hilchen peagi oma kirjutistes kasutas. Ilmselt oli Hilcheni käsutuses juba 1604. aasta suvel Lipsiuse kõne „Laimamisest“ (*De Calumnia*), mis uuemate uurimuste järgi ilmus trükist alles postuumselt 1607. aastal viimase palana Lipsiuse kirjade viiendas valikväljaandes (*Epistolarum centuria quinta*).¹⁶ Hilchenil valmis nimelt 1604. aasta juunis-juulis ladinakeelne apoloogia oma vastase, Hilcheni järel Riia sündikuks tõusnud Jakob Go(e)demanni (1563–1628) vastu ja oma kirjas Helmstedti humanistile Johannes Caseliusele kommenteeris Hilchen, et „kavatsesin algul nimetada oma kaitsetrükise „Vastumürgiks“ (*Gegengift*), mida valada süüdistuste vastu, vahetasin selle pealkirja aga „Süütuse ja tõe kilbiks“ (*Clypeus innocentiae et veritatis*), sest „Vastumürk“ võiks kohtunikele tunduda sobimatuna ega täidaks oma eesmärki.“¹⁷ Teatavasti oli Lipsius oma kõnes „Laimamisest“ põhjendanud süütust kui esimest ja tähtsaimat kahest laimamise vastasest vahendist. Lisaks võimaldas Lipsiuse kasutatud kaitsekilbi kujund Hilchenil paremini teadvustada oma ohvristaatust ning kuuluvust aadli hulka, nii et kõkjalt tellitud õigusekspertiisid võiksid ornamentidena ehtida tema kilpi (*ornamenta clypei*).

Hilchen ei laenanud Lipsiuse traktaadist üksnes kilbi metafoori, vaid õppis temalt ka mõjusa kompositsioonivõtte, kuidas kasutada traktaadi lõplahendusena tsitaati. Nimelt lõpetas Hilchen 1606. aasta hilissügisel, juba pärast Lipsiuse surma, kuid veel enne „Laimamise“ ilmumist trükis, oma üliretoorilise enesekaitsekirja Poola kuningale Sigismund III-le samal moel piibliitsitaadiga, nagu Lipsius oli lõpetanud oma laimuteemalise teose. Mõlemad kõrgstiilsed osundused rõhutavad autori õiguslikku süütust. Lipsiuse „Laimamisest“ kulmineerus vastavalt sõnadega: „Pigem töotan ja palun ma ühes Taavetiga: Jäägu tummaks valetajad huuled, kes jultunult räägivad Õige (või: Justuse) vastu.“ (Psalm 31:18)¹⁸; Hilchen aga: „Nii lubagu Jumal Teie Pühal Kuninglikul Majesteedil ja sel riigil püsida õnnes ja õitsengus: Õndsad on need, kes [– – –] teevad õigust igal ajal.“¹⁹ (Psalm 106:3)

Senised Lipsiuse traktaadi lõpulause tõlgendused rõhutavad, et lauses leiduv tsitaat sisaldab etümoloogilist sõnamängu Lipsiuse eesnimega Justus (lad. k. 'õiglane').²⁰ Märkamata on aga jäänud, et Lipsiuse lause algab viitega Taavetile (ladina tekstis Davidile): Lipsiuse töotuse puhul „ühes Davidiga“ ei saa välistada, et Lipsius oli kahemõtteline juba lause algsosas, viidates korraga nii Iisraeli kuningale kui ka Hilcheni eesnimele. Oli talle ju Hilcheni protsess Riia linna ja Jakob Go(e)demanni vastu tänu kirjavahetusele Hilcheniga alates 1600. aastast hästi teada ja selle aluseks oli vähemalt Hilcheni tõlgenduse järgi paljas laim.²¹ Samuti pidi

¹⁶ T. Van Houdt, J. Papy. *Modestia, Constantia, Fama*. Towards a Literary and Philosophical interpretation of Lipsius's *De Calumnia oratio*. – Justus Lipsius. *Europae Lumen et Columen*. Proceedings of the International Colloquium, Leuven, 17–19 September, 1997. Eds. G. Tournoy, J. De Landtsheer, J. Papy. Leuven, 1999, lk. 186–230, eriti lk.187.

¹⁷ David Hilchen Johannes Caseliusele, 11.10.1604: *Antidotum in conuicio effuderam, sed quia nec decere nec expedire arbitros, ideo substitui clypeum*. D. Hilchen. *Epistolarum libri VI*. [Riga, LVVA, F. 4038, n. 2, s.-ü. 297, l. 278p–279. Hilcheni kaitsekõne: D. Hilchen. *Clypeus innocentiae et veritatis Davidis Hilchen*. Serenisimi Sigismundi iii. Poloniae et Sueciae Regis Secretarii & Notarii Terr. Venden. Contra Iacobi Godemanni Luneburgen. et Rigensium quorundam, Senatus nomine ad proprium odium abutentium, cum iniquissima crudelissimaque quaedam decreta, tum alia calumniarum tela, editus. Zamosci [1604].

¹⁸ J. Lipsius. *Epistolarum selectarum centuria quinta miscellanea postuma*, Antverpiae, 1607, lk. 112: *Voueo et imprecor cum Davide potius: Muta fiant labia dolosa, quae loquuntur aduersus Justum*.

¹⁹ David Hilchen Sigismund III-le, s.a. D. Hilchen. *Epistolarum libri VI*. [Riga, LVVA, F. 4038, n. 2, s.-ü. 297, l. 64]: *Ita DEUS Sacram Regiam Maiestatem Vestram cum Republica hac beatam florentemque faciet: Beati enim qui faciunt iustitiam omni tempore*.

²⁰ T. Van Houdt, J. Papy. *Modestia, Constantia, Fama*, lk. 204.

²¹ Vt. H. Siimets-Gross, K. Viiding. The Humanist Lawyer David Hilchen in the Polish Livonian and Polish Courts 1600–1609: The Reflection of His Proceedings in Letters. – *Studia Prawnicze KUL* 2020, nr. 2, lk. 269–299.

Lipsiusele olema teada, et Riia ja Liivimaa vastased kutsusid Hilchenit juba 1580. aastate lõpust, Riia kalendrirahutuste mahasurumise ajast „Liivimaa kuningaks“.²²

Lipsiuse ja Hilcheni usalduslikku suhet hindasid mõlemad pooled, aga ka Lipsiuse sõbrad ja kaastöötajad sedavõrd, et see jätkus veel paar aastat pärast Lipsiuse surma Hilcheni ning Lipsiuse testamenditäitja Johannes Woweriuse (Jan van den Wouwere) kirjavahetusena. Just nendes ühiste mälestuste jagamise kirjades võttis Hilchen viimaks omaks Lipsiuse stiili.²³

2. Raamatud Lipsiuse sulest ja Lipsiuse kohta

Kui Lipsiuse eraraamatukogust säilinud raamatute hulgas ei leidu ühtegi Liivimaal avaldatud ega Liivimaa autori teost,²⁴ siis Lipsiuse teoste esindatus Liivimaa raamatukogudes oli valikuline ja seda mõjutas peamiselt piirkonna konfessionaalne mitmekesisus. Ühelt poolt ja peamiselt olid need Lipsiuse enda teosed ning kaitsva ja ülistava hoiakuga raamatud tema kohta; teiselt poolt ja eriti 16. ja 17. sajandi vahetusel tema isiku ja ideede vastu kirjutatud teosed.²⁵ Kooskõlas usutunnistustega olid protestantlikul Eestimaa poolel ülekaalus Lipsiuse Leideni-aastate kirjutised, samas kui Poola-Leedu võimu all olnud Liivimaal loeti nii Lipsiuse Leideni-aegseid ehk reformeeritud perioodil loodud tekste kui ka Leuveni-aegseid katoliiklikule kirikule meelepäraseid teoseid. „Poliitika“ puhul on siiski teadmata, kuivõrd oli siinsete lugejate seas levinud 1595. aasta eelne ja järgne variant – hilisemad väljaanded oli Lipsius teatavasti kohandanud vastavalt paavsti ettekirjutusele nii, et need ei satuks keelatud raamatute nimekirja.²⁶ Maria-kultusele pühendatud „Halle Püha Neitsi“ (*Diva Virgo Hallensis*, esmatrükk Antwerpen 1604) ja pealkirja järgi ekslikult kristoloogiliseks peetud „Roomlaste ristist“ (*De Cruce Romanorum*, esmaväljaanne 1594) jõudsid siinsete lugejateni ilmselt alles 18. sajandil.²⁷

Kuna Eesti- ja Liivimaa trükikodades ei ilmunud varauusajal ühtki Lipsiuse teost, teose tõlget ega ka ühtki teost Lipsiuse kohta,²⁸ olid kõik siinsete kogude Lipsiuse-väljaanded välismaist päritolu. Avalikes ja ühiskondlikes raamatukogudes olid Lipsiuse teosed kaua aega pärast tema surmaga veel haruldased. Nii oli Liivimaa katoliiklikul poolel asunud suurimas, Riia jesuiitide raamatukogus (tegutses 1583–1621) pelgalt üks Lipsiuse kommentee-

²² K. Viiding, *Gefährliche Bücher, gefährliche Gattungen, gefährliche Vorlagen: Die Geburt der Satire in Livland. – Book in context*. Ed. O. Merisalo in: *Renæssanceforum. Journal of Renaissance Studies* 2019, nr. 15, lk. 73–99. (http://www.renaessanceforum.dk/rf_15_2019.htm).

²³ Vt. K. Viiding, T. Hoffmann, *Entanglement in Early Modern letter-writing*, lk. 322–324.

²⁴ *Bibliotheca Lipsiana Bruxellensis*. Boeken van Justus Lipsius bewaard in de Koninklijke Bibliotheek van België: catalogus uitgegeven door Renaud Adam & Marcus De Schepper ter gelegenheid van de tentoonstelling *Constantin in roerige tijden* gehouden in het Erasmushuis van 1 december 2006 tot 4 februari 2007. Turnhout, 2006.

²⁵ Nii näiteks kuulusid Elias Waffius *Livonensis*'ele (nii omaniku sissekirjutus) kaks 1592. aastal ilmunud raamatut Lipsiuse kui laimaja kohta: H. Hamelmann, *Apologia [– – –] pro illustribus [– – –] comitibus Aldenburgicis, et pro honestis et industriis urbis Aldenburgicae civibus et totius regionis incolis, contra virulentas Justi Lipsii calumnias atque iniurias* [S.l.n., 1592] ja *Apologia altera [– – –] pro Westphalis contra calumnias Justi Lipsii*. [S.l.n., 1592].

²⁶ J. De Landtsheer, *Pius Lipsius or Lipsius Proteus? – Between Scylla and Charybdis. Learned Letter-Writers Navigating the Reefs of Religious and Political Controversy in Early Modern Europe*. Eds. J. De Landtsheer, H. Nellen. Leiden, Boston, 2011, lk. 303–349, eriti lk. 342–344.

²⁷ Nt. leitud teos *De Cruce Romanorum* Tallinna õpetaja Christoph Erdmann Biecki (surn. 7.7.1750) raamatunimistus. Vt. *Die Privatbibliotheken in Tallinn und Pärnu im 18. Jahrhundert*. Bearbeitet von Raimo Pullat. Tallinn, 2009, lk. 20.

²⁸ Riia kohta: A. Buchholtz, *Geschichte der Buchdruckerkunst in Riga, 1588–1888*. Festschrift der Buchdrucker Rigas zur Erinnerung an die vor 300 Jahren erfolgte Einführung der Buchdruckerkunst in Riga. Riga, 1890; Tartu kohta: E.-L. Jaanson, *Tartu Ülikooli trükikoda 1632–1710. Ajalugu ja trükiste bibliograafia*. Druckerei der Universität Dorpat 1632–1710. Geschichte und Bibliographie der Druckschriften. Tartu, 2000; Tallinna kohta: K. Kaju, *Tallinna linna- ja gümnaasiumitrükikoda (1634–1828)*. Näituse kataloog. Tallinn, 2014; M. Klöker, *Literarisches Leben in Reval in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts (1600–1657)*. Institutionen der Gelehrsamkeit und Dichten bei Gelegenheit, I–I. Tübingen, 2005.

ritud klassikalise autori väljaanne.²⁹ Eestimaa vanima, Tallinna toomkooli ja konsistooriumi raamatukogu kohta puuduvad nii varasest ajast andmed.³⁰ Regiooni ainsa ülikooli raamatukokku Tartus jõudsid mõned Lipsiuse teosed kas originaalis või prantsuse tõlkes alles 1647. aastal tänu 1643. aastal surnud Riia raehärra ja kohtuniku Ludwig Hintelmanni (1578–1643, vt. allpool) raamatupärandile.³¹ Kuna *Academia Gustaviana* aegne raamatukogu oli pärast akadeemia sulgemist Vene vägede rünnakute ning sõjaohu tõttu kuni 1688. aastani müüritud Tartu Maarja kirikusse, jõudsid need köited akadeemikute aktiivsesse kasutusse alles 17. sajandi lõpukümnendil ja siis juba koos Rootsi aadlikust diplomaadi Nils Gyldenstolpe suure raamatuannetusega³² (vt. ka allpool ptk. 3), kuni kollektsioon 1710. aastal tervikuna Stockholmist viidi ja 1717. aastal Rootsi Kuningliku Raamatukoguga liideti.

Liivimaa varauusaegsed eraraamatukogud näitavad seevastu hiljemalt 17. sajandi algusest kohaliku eliidi kasvavat huvi Lipsiuse teoste vastu.³³ Tallinna Linnaarhiivi ja Tallinna Ülikooli akadeemilise raamatukogu pärandinimistute järgi on ligi kaheksajast raamatuid sisaldavast inventariumist (u. 11 500 loetletud eksemplari)³⁴ teada ligi 30 köidet Lipsiuselt ja kõik need kuulusid keskmisest suurematele raamatusõpradele. Lipsiuse teoste omanikuks ja seega eeldatavalt ka lugejaks olid enamjaolt literaadid, harvem aadlikud või hiljuti nobiliteerunud mehed (ehkki osa Lipsiuse väljaandeid on leskede pärandinimistutes, pole ühtki täiendavat viidet oletuseks, et Lipsiusele leidis varauusaegsel Eestimaal naislugejaid). Foolioformaadis luksusväljaanded olid ootuspäraselt haruldased: enamasti leidis siinse haritlase raamatukogus üks-kaks Lipsiuse köidet kvart- või oktaavsuuruses, poliitikateoseid ka duodeets- ja sedeetsformaadis.

²⁹ Valerii Maximi dictorum factorumque memorabilium libri IX. In finitibus mendis ex veterum exemplarium fide repurgati, atque in meliorem ordinem restituti, per Stephanum Pighium Campensem. Accedunt in fine eiusdem Annotationes et Breues Notae Iusti Lipsi. Lugduni Batavorum, 1594. Vrd. Catalogue of the Riga Jesuit College Book Collection (1583–1621). History and Reconstruction of the Collection. Rīgas jezuītu kolēģijas grāmatu krājuma (1583–1621) katalogs. Krājuma vēsture un rekonstrukcija. Eds. G. Strenga, A. Levāns et al. Rīga, 2021, lk. 484, nr. 791.

³⁰ K. Tiisel. Tallinna Toomkooli raamatukogu arengulugu ja koostis. – Vana Tallinn XI (XV). Tallinn, 2001, lk. 9–144.

³¹ C. Schirren. Zur Geschichte der Schwedischen Universität in Livland. – Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der russischen Ostseeprovinzen, Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurland's 7. Riga, 1854, lk. 1–68, eriti lk. 15; F. Puksov. Die Bibliothek der Universität Tartu und Tartu-Pärnu in der Schwedenzeit. – Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat = Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. Tartu, 1932, lk. 251–282; I. Collijn. Den äldsta bokdonationen till Dorpats universitetsbibliothek. Uppsala, 1932.

³² Raamatuannetus koosnes ligi 2700 raamatust, Lipsiusele kuulusid sellesse: Epistola, qua suadet pacem, bellum, inducias Regi Hispano, cum Anglo-Gallo, Batavis. Lugduni, 1633; Politicorum libri VI, Argentorati, 1641; Politicorum sive Civilis doctrina libri VI, qui ad Principatum maxime spectant; additae notae auctiores, tum et de una Religione liber, omnia postremo auctor recensuit. Lugduni, 1634; Opera omnia I–IV. Antverpiae, 1637; De militia Romana libri V. Antverpiae, 1598; De Constantia libri duo. Wittebergae, 1621; Flores ex operibus discerpti, in locos communes digesti opera Francisci Sweertii F. Antverpiensis. Erphordiae, 1618. Vt. Tartu Ülikoolile Karl XI poolt 1690 osetatud diplomaat N. Gyldenstolpe raamatukogu kataloog. Die Sammlung der Handschriften der Universitätsbibliothek. Fotokopie Universitätsbibliothek [TÜR KHO F. 7, s. 118]. Nimistu koostas Kuningliku Raamatukogu asebibliotekaar Dreylich.

³³ Tallinna 16. sajandi pärandinimistutes Lipsiuse teoseid ei ole, vt. K.-R. Hahn. Revaler Testamente im 15. und 16. Jahrhundert. Berlin, 2015, eriti lk. 139–154.

³⁴ Sissejuhatavalt ajalooliste eraraamatukogude pärandinimistute kohta Tallinnas vt. T. Parts. Raamatud tallinlaste pärandinimekirjades 16.–17. sajandil. – Lugemise kunst. The Art of Reading. Acta Bibliothecae Nationalis Estoniae 13. Raamat ja aeg/Libri et memoria 2. Koost. P. Lotman. Tallinn, 2011, lk. 200–219; TLÜ akadeemilise raamatukogu varauusaegsete raamatupärandite kohta vt. [H. Bröcker]. Verzeichnüs derer Bücher, so von der alten Revalschen Bibliothec, sent Ao. 1552 überblieben, und jetzo in S. Olai Kirche, annoch vorhanden sind, Reval [1658–1660]. [TLÜ AR, V-2901]. Üksikuid raamatunimistuid on ka eraldi käsitletud, neist on huvipakkuv Lipsiuse teoste leidumuse seisukohast Justus Johannes Riesenkampfi oma 305 autori teostega valdavalt 17. sajandist, seejuures Lipsiusele kuue teosega, vt. M. Tärvas. Die Bibliothek von Justus Johannes Riesenkampf. – Paul Fleming und das literarische Feld der Stadt Tallinn in der Frühen Neuzeit. Zum Sprach-, Literatur- und Kulturkontakt einer Region. Hrsg. von M. Tärvas. Würzburg, 2011, lk. 211–225, eriti lk. 218.

Isiklikku raamatukokku ostmisväärseks peeti 17. sajandi Eestimaa eeskätt Lipsiuse kirjade väljaandeid³⁵ ning tema riigiteoreetilisi teoseid „Poliitikast“,³⁶ „Poliitilised manitsused ja näited“ (*Monita et exempla politica*)³⁷ ning traktaati „Meelekindlusest“.³⁸ Need raamatud on pärandinimistute järgi teada neljast-viiest erakogust. Sellel taustal jääb silma, et vähemalt kolme Eestimaa meest, pastoreid Andreas Sandhagenit ja Martin Zareniumi ning ooberst Adolph Friedrich von Taubert huvitasid ka Lipsiuse antikvaarsed ja filoloogilised väljaanded.³⁹ Lipsiuse teoste mitmesugustest postuumsetest kompilatsioonidest ning tema mälestuseks avaldatud trükistest oli siinmail populaarseim Franciscus Sweertsiuse florileegiumi katkenditega Lipsiuse teostest, mis ilmus luterlikus Erfurdis 1618. aastal.⁴⁰ Selle võib leida nt. nii juba mainitud pastor Zareniumi kui ka Tallinna tütarlastekooli õpetaja Johannes Jonae raamatute hulgas.⁴¹

Kõige esinduslikum ja mitmekesisem oli Lipsiuse teoste seisukohast juba mainitud Riia juristi Ludwig Hintelmanni erakogu. Enim Lipsiuse raamatuid oli tal sõjanduse ja poliitika alalt, nii ladinakeelsete originaalide kui ka prantsuse tõlgete kujul, sealhulgas ka mõni regioonis haruldane teos.⁴² Nii oli Hintelmannil siinmail ainsana olemas Lipsiuse dialoog ladina keele korrektsest hääldusest⁴³ ning samuti kuulusid tema raamatukokku katoliiklaste ja reformeeritute juures avaldatud Lipsiuse postuumsed ülistus- ja kaitsetrükised.⁴⁴ Nii võidi

³⁵ Vastavalt Soome päritolu katoliiklastest aadlimehelt Henrik Matssonilt 1601. aastal Tallinnas konfiskeeritud raamatute hulgas (tema raamatukogu viis hertsog Karl IX peagi Stockholmis Kuningliku Raamatukogu koosseisu, vt. T. Kiiskinen. The library of the Finnish nobleman, royal secretary and trustee Henrik Matsson (ca. 1540–1617): a reading out of a manuscript from 1601, found in the City Archive of Tallinn, Estonia. Helsinki, 2004, lk. 186); Gotthard von Rentelni (1672) ja Johann Heinrich Görneri (1693) raamatute seas. Lisaks on TLÜ akadeemilises raamatukogus säilinud kaks omanikumärgiga Lipsiuse kirjade väljaannet: 1618. aastast Tallinna linnakooli rektori ja hilisema superintendendi Heinrich Vestringi (1562–1650) sissekirjutusega, milles terve esimene osa ehk Centuria ad Belgas on sulega intensiivselt alla joonitud [TLÜ AR, X-2610] ja 1627. aastast Epistolarum selectarum chiliis nunc centuria nova poematis Indicibusque absolutissimis auctior et locupletior. Frankofurti, mille kinkis 1645. aastal Tallinna pastor Heinrich Bröcker kohaliku tütarlastekooli õpetajale Johannes Jonaele [TLÜ AR, BA 03/593].

³⁶ Vastavalt Martin Zareniumi kogus (1658) 1589. a. Leideni väljaanne, vt. [Bröcker] 1658–1660, l. 32r; Andreas Sandhageni, Matthias Willebrandti (mõlemad 1658), Cornelius Murreri (1668) ja Adolph Friedrich Taube (1670) pärandinimistus.

³⁷ Andreas Sandhageni (1658) ja Adolph Friedrich Taube (1670) pärandinimistus.

³⁸ Henrik Matsoni (1601), Andreas Sandhageni (1658), Nicolaus Spechti (ca. 1660; 1621. a. Wittenbergi väljaanne, vt. [Bröcker] 1658–1660, l. 21) ning Adolph Friedrich Taube (1670) nimistus.

³⁹ Sandhagenil leidis foolio-väljaanne Lipsiuse Tacituse kommentaariga ning Rooma sõjandusest (*De militia Romana*); Zareniumel duodeetsuuruses Valerius Maximuse editsoon Lipsiusel (*Exemplorum memorabilium Libri IX cum notis Pighii et Lipsii*); Taubel kaks foolio-kõidet: Imetlusväärased asjad ehk Rooma suuruselt (*Admiranda sive de magnitudine Romana*) ja Lipsiuse kogutud teosed (*Opera omnia*).

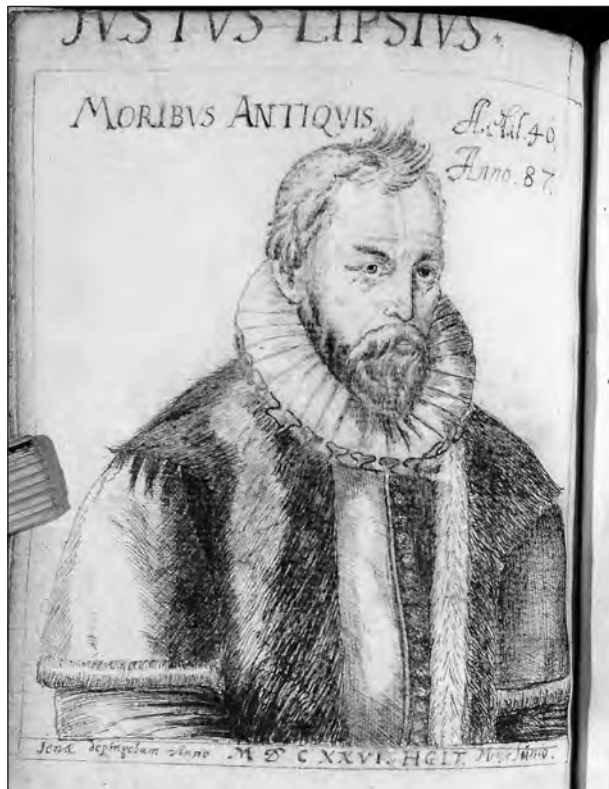
⁴⁰ Flores: ex ejus Operibus discerpti, in locos communes digesti. Francisci Sweertii F. Antverpiensis. Erphordiae, 1618.

⁴¹ Johannes Jonaele kuulunud ja tema sissekirjutusega varustatud köide on senini TLÜ akadeemilises raamatukogus (X-238). Andmeid Zareniume kohta vt. [Bröcker] [1658–1660], l. 34.

⁴² Ei Schirren, Zur Geschichte der Schwedischen Universität, lk. 51 ega I. Collijn. Den äldsta bokdonationen, lk. 30 võrrelnud Hintelmanni raamatuannetuse nimistut kriitiliselt Lipsiuse teoste bibliograafiliste andmetega, vaid tsiteerisid üksnes 1688. aastast pärit käsikirja andmeid järgmiselt: *Polioretica sive de militia romana*, 1598; *Leges regiae et leges decemvires*, 1601; *Monita et exempla politica libri II*, 1606; *Dissertatiuncula apud Principes, item Commentarius in Plinii Panegyricum Traiano dictus cum Lipsii commentario*, 1600, kõik Antwerpen. Prantsuse tõlged *Les Politiques ou doctrine civile*, Paris, 1598 ja *De la Constance*, Paris, 1606, olid avaldatud Jean Housé kirjastuses (I. Collijn 1932, Den äldsta bokdonationen, lk. 55, nr. 206).

⁴³ J. Lipsius. De recta pronuntiatione Latinae linguae dialogus ad V. Illustrem Philippum Sidneium Equitem, kokku kõidetud Theodor Beza teosega *De vera pronuntiatione graecae linguae*. [Genf], 1587. (I. Collijn, Den äldsta bokdonationen, lk. 54).

⁴⁴ Anonüümne *Iusti Lipsii Sapientiae et Litterarum Antistitis Fama posthuma* (kordustrükk 1613); G. Rivius. *Iusti Lipsii Principatus litterarius, scriptus ad ritum priscum*; J. van Wouwer. *Assertio Lipsiani donarii adversus gelastorum suggillationes*; E. Puteanus. *Lipsiommnia anniversarium*. Kõik trükised ilmusid Antwerpenis, 1607 (I. Collijn, Den äldsta bokdonationen, lk. 30). Arvestades Hintelmanni õpireisi 17. sajandi alguses, eriti ▶

Ill. 1. Justus Lipsiuse portree Hartmann Gramanni reisialbumis. Allikas: Venemaa Riiklik Raamatukogu. 201,40, l. 119p.

kohe albumi sisseadmisel 1626. aastal Jenas, aluseks ilmselt Henrik Goltziuse 1587. aasta gravüür, nii et seda nägid kõik 55 hilisemat (1628–1647) reisialbumisse sissekande teinut (vt. Illustratsioon 1–2).⁴⁵

3. Lipsiuse teosed akadeemilises õppetöös ja kirjasõnas

Ehkki Eesti-, Liivi- ja Kurumaalt pärit üliõpilased ei saanud haridust vahetult Lipsiuse juures, pidi neist mõnigi õppima Lipsiuse koostatud raamatute järgi – esmalt välismaistes, kõige sagedamini Saksamaa õppeasutustes, alates 1632. aastast ka Tartu Akadeemias. Siiski polnud liivimaalaste välismaised lemmikülikoolid (Rostock, Wittenberg, Königsberg, Leipzig, Frankfurt/Oder) need, mis paistnuks silma Lipsiuse ideede kõige mitmekülgsemate tutvustajate ja edendajatena (Altdorf, Straßburg, Jena).⁴⁶

► doktoreerumist Leidenis 1607. aastal (Tering, Lexikon, lk. 393, nr. 2573) on pigem ootuspärane, et tema kogus ei leidunud Lipsiuse surma järel luterlaste poolle ilmunud satiirilisi-kriitilisi trükiseid, nt. Iusti Lipsii Epitaphium et Manes. Ex officina Pyragmonis Subterranea. S.l., 1606 ja samal aastal täiendatuna Iusti Lipsii Epitaphium, Manes, symbolum et alia quaedam. Ex officina Pyragmonis Subterranea. S.l., 1606.

⁴⁵ Gramanni kohta vt. M. Klöker. Das literarische Leben I, lk. 675–676; Gramanni reisialbum Moskvas: Al' - bom zapisej i risunkov, prinadležaščij doktoru Germanu Grammanu, učastniku Golštinkogo posol'stva v Moskoviju i Persiju v 1633–1639 gg., opisannogo Adamom Oleariem. [Venemaa Riiklik Raamatukogu, ms. 201,40], Lipsiuse portree l. 119p. H. Goltziuse gravüür on leitav Amsterdami Riigimuseumi lehelt <https://www.rijksmuseum.nl/en/collection/RP-P-1883-A-6862> [6.08.2022].

⁴⁶ Andmete aluseks vastavalt A. Tering. Eesti-, liivi- ja kurumaalased Euroopa ülikoolides 1561–1798, lk. 297, ►

Tartu Akadeemias tema raamatupärandi saabumisel 1647. aastal rõõmustada piirkonna parima Lipsiuse-kollektsiooni üle.

Väheste vahetute isiklike kontaktide tõttu Lipsiusega olid tema raamatud lisaks neis leiduvatele kirjutistele ka visuaalse info allikaks, nimelt levitamaks ettekujutust Lipsiuse välimusest, sest kaunistas ju eriti madalmaalase küpse perioodi teoseid tema portree, enamasti vasegravüürina. Lisaks trükitud raamatutele levis ettekujutus Lipsiusest siinmail ka käsitsi tehtud ümberjoonistusena neist graafilistest lehtedest, nimelt reisialbumites (*alba amicorum*). Kui Holstein-Gottorfi saatkonna arst Hartmann Gramann Moskva ja Pärsia reisi raames 1633–1639 kokku ligi kaks aastat Liivimaal veetis ja 1639. aastal lõpuks ühe Tallinna raehärra tütre nais, reisis Gramanniga kaasas ka tema reisialbum ühes Lipsiuse kujutisega. Kuulsa flaamlase pildi lasi Gramann albumisse joonistada

Liivimaalaste akadeemilises Lipsiuse-retseptioonis joonistub välja kaks tendentsi: esiteks ei kuulunud nende õpperaamatute hulka Lipsiuse suurima pedagoogilis-didaktilise potentsiaaliga teosed, nimelt klassikaliste autorite väljaanded, kommentaarid ja teised antiikkultuurile pühendatud uurimused, kirjajirutamisõpetus ega ladina keele hääldamise õpetus. Nende asemel kasutati temalt ladina keele ja retoorikaõpetuses kirju ja dialoogi „Meelekindlusest“, poliitikaõpetuses aga tema kaht riigiõpetuslikku teost, „Poliitika“ ning „Manitsused ja näited poliitikast“. Mõlema valdkonna puhul ei loetud siiski enamasti Lipsiuse originaaltekste tervikuna, vaid nendest välja nopitud sententsilaadseid nõuandeid. Seega järgis Lipsiuse-retseptioon siinmail just sama tekstide selekteeriva fragmenteerimise meetodikat, mida Lipsius ise antiikkirjandust käsitledes.⁴⁷

Seda, kuidas täpsemalt kasutati Lipsiuse teoseid abivahendina ladina keele õpetuses, ilmestavad tollased käsikirjalised florileegiumid, nt. Nikolaus von Hövelnile (ca. 1610–1657) kuulunud „Mõned vanasõnad ja väljendid Cicerolt, Plautuselt, Terentiuselt ja teistelt kuulsatelt meestelt“ (*Proverbia quaedam et sententiae Ciceronis, Plauti, Terentii et aliorum clarissimorum uirorum*),⁴⁸ mille Tallinnast pärit nooruk koostas ilmselt Rostocki ülikoolis õppides 1627–1630.⁴⁹ Ligi 3700 väljendi ja vanasõna hulgas on lisaks pealkirjas mainitud ja veel mõnele antiikautorile esindatud ridamisi varauusaegseid Saksa ja Madalmaade humaniste, viimaste hulgas ka Lipsius. Ehkki üks tsitaat „Meelekindlusest“ leidub Tacituse, Liviuse, Seneca jt. autorite väljendite kõrval programmiselt ka Hövelni florileegiumi eessõnas, kandes seal maailma pideva muutumise ideed,⁵⁰ on ülejäänud katkendid Lipsiuselt florileegiumi põhiosas – viis pärit tema kirjadest, kuus aga dialoogist „Meelekindlusest“ – eeskätt lühikesed adapteeritud fraasid ja laused, mis on

Ill. 2. Henrik Goltziuse vasegravüür Justus Lipsiusest. 1587. Allikas: Rijksmuseum, Amsterdam [<https://www.rijksmuseum.nl/en/collection/RP-P-1883-A-6862>].

► ja M. Stolleis. Lipsius-Rezeption in der politisch-juristischen Literatur des 17. Jahrhunderts in Deutschland. – Staat und Staatsräson in der frühen Neuzeit. Studien zur Geschichte des öffentlichen Rechts. Hrsg. von M. Stolleis. Frankfurt am Main, 1990, lk. 232–267.

⁴⁷ Vrd. J. Lipsius. *Politica*. Six books of Politics or Political Instruction. Ed. J. Waszink. Van Gorcum, 2004, lk. 49–56.

⁴⁸ TLÜ AR, X-1634.

⁴⁹ Põhjalikumalt selle florileegiumi kohta vt. M. Valtin, K. Viiding. Florileegium Eestimaa humanistlikus kirjakultuuris Nicolaus von Hövelni *Proverbia quaedam et sententiae*. – Keel ja Kirjandus 2011, nr. 11, lk. 821–841.

⁵⁰ „Mujal tekivad ja kasvavad uued inimesed ja uus maailm“ (*Surgunt alibi succrescuntque noui homines et nouus orbis*) (Höveln, *Proverbia*, l. 1p). Lipsius viitas selle fraasiga (Meelekindlusest 1.16) Ameerika avastamisele.

kogutud eelkõige keeleliste elementidena oma tekstide koostamiseks teatud teemadel.⁵¹ Kui jätta välja kolm katkuteemalist näidet „Meelekindluse“ lõpuosast, ei ole temalt võetud ühtki konkreetsetele ajaloosündmustele viitavat tekstilõiku.⁵² Selgesti ilmneb püüdlus õppida Lipsiuse teostest võimalikult universaalse sisuga, kuid kujundlikus ja soovitatavalt puänteeritud vormis väljendeid.

Samasuguse fragmenteerimis- ja selekteerimistehnikaga läheneti Lipsiuse teostele ka teise tüüpiliselt varauusaegse žanri, nimelt reisialbumite nõudmisi arvestades. Nii nagu florileegiumite jaoks, nii kasutasid liivimaalased ka reisialbumitesse sissekannete tegemiseks Lipsiusest üksnes dialoogi „Meelekindlusest“ ning kirju. Erinevus seisnes siiski selles, et reisialbumitesse valiti mälestus- või esindusfunktsiooni täitma alati terviklik, õpetliku sisuga mõtteüksus, enamasti ühe kuni kolme lause pikkune, mitte lihtsalt keeleõppe treenimiseks mõeldud fraas. Lipsiuse mõtteteri kasutasid nii usu- kui ka õigusteaduse üliõpilased, nii ilmalike (nt. sõprus, keeruline sõjaaeg jt.)⁵³ kui ka vaimulike sõnumite edastamiseks.⁵⁴ Valitute hulgas on ka reisialbumites üleeuroopalise kuulsuse võitnud reisihoiatust: „Kolme asja tuleb reisides tähele panna: räägi vähe, hoia mõtted luku taga, aga silmad lahti.“⁵⁵ Lipsiuse väljendite kasutamise kõrgaeg siinsetes reisialbumites langeb just 17. sajandi esimestesse kümnenditesse.

⁵¹ Nii võttis von Höveln Lipsiusest märksõna ‘Sõprus’ alla fraasi „Taotled minu sõprust“ (*Amicitiam meam ambis*) viitega J. Lips. epist.106 (Höveln, *Proverbia*, l. 18); märksõna ‘Unustus’ juurde „Ma ei kirjuta seda unustuse vette“ (*Ego haec non scribo in oblivionis aquis*) viitega Lips.in epist. p. 106 (Höveln, *Proverbia*, l. 163); märksõna ‘Vaesus’ juurde „Tõi ju loodus mind vaesena ilmale, vaesena viib mu siit ilmast“ (*Natura me pauperem dedit, pauperem rapiet*) viitega Lips. De Const.p. 158 (Höveln, *Proverbia*, l. 172).

⁵² Nii on märksõna ‘Haigus’ all sellised väljakirjutused Lipsiuse Meelekindlusest (2.23): „Itaalias oli nii võimas katk, et igast tuhandest inimesest jäi ellu vaevu kümme“ (*In Italia tam ualida pestis incubuit, ut ex millenis quibusque hominibus uix decem superessent*); „Katk viis naabruses iga päevaga 5000 inimest hauda“ (*Pestis finitimus in locis uis tanta, ut in singulos dies quinque millia funerum daret*); „Etiopiast alguse saanud katk liikus läbi kõigi Rooma provintside ja tegi viieteist aasta jooksul uskumatut laastamistööd“ (*Pestis ab Aetiopia exoriens omnes Romanas prouincias peruasit et per quindecim continuos annos incredibiliter exhaustit*) (Höveln, *Proverbiae*, l. 148p).

⁵³ Näiteks (1) „Tuleb kinnitada ja kujundada hinge, et kesk mässu oleks meiega tüünis ja kesk relvi rahu“ (*Firmandus ita formandusque hic animus est, ut quies nobis in bellis et pax inter media arma sit.*) [Meelekindlusest 1.1] – riialase Caspar Pliniuse sissekanne Jacob Wigandi reisialbumisse Wittenbergis 19. septembril 1600 (kuu aega varem algas Eestis Poola ja Rootsi vahel sõda) [Kopenhagen KB, Thott 388, 8:0, l. 350p]; (2) „Käes on raudsed sajandid, nüüd on lubatud kasutada raudset mõistust“ (*Ferrea nunc sunt secula, licet interdum etiam uti ferrea fronte.*) – riialase Rötger zum Bergen sissekirjutus Johannes Hampe reisialbumisse Rostockis 27. veebruaril 1625 [Wolfenbüttel, HAB, Cod. Guelf. 1165Nn, l. 125]; (3) „Armastusele on omane tahta teha armastatule head isegi ise karistada saades“ (*Amoris hoc proprium, etiam cum sua noxa bene factum [velle illi quem] ames.*) [Cent.ad Belgas Epist.21] – tallinlase Petrus Kochi sissekanne Peter Petraeuse reisialbumisse Königsbergis 10. aprillil 1645 [Kopenhagen KB, NKS 389c, 8:0, l. 358].

⁵⁴ (1) „Mida iganes Jumal meile annab, võta vastu meelsalt, koguni rõõmsal ilmel. Tähab, et elaksid? Taha sinagi. Et sureksid? Ära ole vastu. Meie algus ja ots on temalt, oleme õnnelikud, kui temas“ (*Quicquid Deus ille noster dat, accipe libenti, immo et hilaro fronte. Vivere te vult? Velis. Mori? Non nolis! Finis et initium nostrum ab illo sunt: felices, si in illo.*) [cent. 2.epist. 17] – tallinlase Nicolaus von Hövelni sissekirjutus Nicolaus Sassi reisialbumisse Wittenbergis 26. juulil 1632. [Kopenhagen KB, NKS 940; l. 161p]; (2) „Tõeline hingerahu tuleb esiteks Jumalast, seejärel tarkusest ja kirjasõnast“ (*Vera animi quies a DEO primum, deinde a sapientia et literis est.*) [liber 1 epistularum] – riialase Hermann Baueri sissekanne B. Bernholdi reisialbumisse 21. märtsil 1643 [Nürnberg, Will III 498, l. 86p]; (3) „Jumal ei hülga omasid, vaid viib nad ära sellest paigast, et juhtida nad paremasse, ja seab sageli teele ootamatusi“ (*Deus non deserit suos, sed abducit a loco, ut ad meliorem seducant, et objicit saepe non sperata*) [Cent.II epist. 83] – Liepājast pärit Johann Springsmanni sissekanne Sigismund Hosmanni reisialbumisse Skrundas 31. augustil 1682 [Kopenhagen KB, NKS 378d; l. 235].

⁵⁵ Cent. 1.22: *Tria in peregrinatione sunt obseruanda: Lingua parca, mens clausa, frons aperta.* Riialase Rutger zur Horsti sissekanne 17. veebruaril 1619 Altdorffis Georg Plancki reisialbumisse. [Stuttgart LB, Cod. Hist. 2:0, 913, sine paginatione].

Rootsi riigiülikooli ehk Tartu Akadeemia juures (1632–1710) piirdus Lipsiuse autoriteet poliitika valdkonnaga ja seda tagasihoidlikumalt, kui ülikooli rajaja ja esimese kantsleri Johann Skytte (1577–1645) Lipsiuse austuse järgi võiks eeldada.⁵⁶ Akadeemia esimeses põhikirjas, mis koostati Uppsala ülikooli 1626. aasta põhikirja eeskujul, ehkki alles 1650. aastal, ei ole Lipsiust õppetöoks sobivate autorite seas nimetatud.⁵⁷ Ei akadeemias ega ka Liivimaa gümnaasiumides olnud õpetajaks ühtki Lipsiuse õpilast, ei Jenast ega Leidenist, rääkimata Leuvenist. Vähestest säilinud 1650-ndate ja 1690-ndate aastate loenguprogrammidest ei selgu ühtki Lipsiuse teoseid või lipsianismi tutvustavat kursust. Siiski jõudis Lipsius Tartus akadeemilisse õppetöösse, nimelt riigipoliitika alal: *Academia Gustaviana* perioodi riigipoliitilistest disputatsioonidest kasutasid pooled (5) ideid, mis pärit Lipsiuse „Poliitikast“ või tema Tacituse kommentaarist. Lipsiuse tsitaate leidub kolme professori juhendatud töodes: rootslastest Johannes Eriki Stregnensise ja Olaus Wexioniuse, aga ka sünkretistlikult meeletatud sakslase Andreas Sandhageni juhendatutel. Kordagi ei moodustanud Lipsiuse ideed siiski disputatsiooni põhialust. Pigem tsiteeriti temalt teatud valitsemisvormide ja valitsejate kohta käivaid definitsioone ja alajaotusi, enamjaolt neutraalses toonis või kokkuvõtvalt, ühel korral erandlikult ka kiitva hinnanguga Lipsiuse aadressil.⁵⁸ Ühestki disputatsioonist ei kasvanud siiski välja mahukamat poliitikakäsitlust.

Et poliitilise ettevalmistuse hulka kuulus varauusajal ka reisimine teadmiste ja kogemuste omandamiseks, siis oli Lipsius oma reisisoovitustega ühena paljudest selle valdkonna autoritest ka siinsetes reisimetoodilistes käsitlustes autoriteet ja tema kirja reisimise kasulikkusest Philipp Lanoye on *Academia Gustaviana* ajal tsiteeritud.⁵⁹ Kuid siingi ei olnud ta ühegi Tartus ega Pärnus peetud üliõpilaskõne ega disputatsiooni puhul peamine allikas.⁶⁰

Lipsiuse kuulsus riigiteooria eksperdina jätkus ka *Academia Gustavo-Carolina* ajal 1690. aastatel. Tollane ülikooli raamatukogu laenutuskataloog näitab, et 1690–1707 oli Lipsiuse „Poliitikast“ Bodini „Riigist“ kõrval enim laenutatud valitsemisteoreetiline teos, samas kui nt. Machiavelli „Vürsti“ laenutati vaid ühel, Althusiuse „Poliitikat“ kahel korral ja Miltoni „Inglise rahva kaitseks“ üldse mitte.⁶¹ Eriti intensiivselt olid Lipsiuse teosed Tartu akadeemikute lugemislaua aastail 1692–1695: kõige sagedamini laenutas tema teoseid ajaloo professor, hilisem Rootsi riigihistoriograaf Olaus Hermelin.⁶² Ehkki varasemate tõlgenduste järgi võis Lipsiuse „Poliitika“ lektüür toetada liivimaalaste seas passiivset vastupanu Rootsi absolutismile ja reduktsioonipoliitikale 1680. aastatel,⁶³ ei saa Lipsiuse teose mõju siiski seada nii otsesesse seosesse Liivimaa poliitilise olukorraga. Muidugi võinuks Lipsiuse ideed pakkuda

⁵⁶ Skytte huvist Lipsiuse vastu ja tema saksa vahendajate kohta vt. N. Runeby. *Monarchia mixta: maktfördelningdebatt i Sverige under den tidigare stormaktstiden*. Stockholm, 1962.

⁵⁷ *Constitutiones Academiae Dorpatensis (Academiae Gustavianae)*. Tartu Akadeemia (*Academia Gustaviana*) põhikiri. Tõlk. ja komm. K. Sak, toim. M. Lepajõe. Tartu, 1997.

⁵⁸ *Dissertationum politicarum prima observationes politicas in prologum et caput 1.lib.1 An. Flori exhibens quam [---] in Academia Gustaviana publice [---] subjicit Andreas Sandhagen, [---] respondente Godefredo Walter, [---] ad diem 7. Junij [---]. Dorpati Livonorum, 1645, l. A3p: *Et recte quidem, prudentissimi Lipsii iudicio, si tales potissimum intelligas, qui Principes nil nisi ex praescripto suo agere volunt, adeoque coniecturas suas pro Decretis venditant: immo etiam tales, qui, si veriora dixisse videntur, a genitis habent. Vid: Lips. Excurs. In l. 2. An. Tac.**

⁵⁹ J. Lipsius. *De Ratione cum fructu peregrinandi, et praesertim in Italia Epistola ad Ph. Lanoyum*. — *Justi Lipsii epistolarum selectarum chiliarum centuria prima*. S.l. 1613, lk. 27–33.

⁶⁰ Vt. lähemalt: K. Viiding. Arukast reisimisest. Kolm reisimetoodilist traktaati 17. sajandi Eesti kirjanduses. – Läänemere provintside arenguperspektiivid Rootsi suurriigis 16./17. sajandil II. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised. *Acta et Commentationes Archivi Historici Estoniae* 12 (19). Tartu, 2006, lk. 7–49, eriti lk. 30.

⁶¹ Tartu Ülikooli (*Academia Gustavo-Carolina*) raamatukogu kataloog ning laenutusžurnaal 1690–1707. [TÜR RARA F. 7, s. 120.]

⁶² 1692. aastal *Opera omnia III–IV (Epistolae, Antiquitates Romanae)*; 1695 *Opera I jt.*

⁶³ Nt. A. Tering. Ülikooli raamatukogu. Tartu Ülikooli ajalugu I. 1632–1798. Koost. H. Piirimäe. Tallinn, 1982, lk. 243–254, eriti lk. 248.

liivimaalastele võimalust samastada enda võitlust Rootsi ülemvõimu vastu allasurutud madalmaalaste võitlusega Hispaania absolutismi vastu, juhul kui *Academia Dorpatensis* olnuks Liivimaa aadli *Landesuniversität*, mitte Rootsi riigiülikool. Tegelikult laenutasid ja lugesid Lipsiuse teoseid Tartus peaaegu eranditult rootslastest professorid ja üliõpilased, mitte liivimaalased.⁶⁴

Tartu akadeemia filosoofiadisputatsioonides ei kasutatud Lipsiuse teoseid kordagi. S. t. Lipsius kui uusstoitsismi rajaja ei inspireerinud siinset akadeemilist õppetööd, mis on akadeemia esialgu ramistlikus, hiljem aristotellik-uusskolastilises ja luterlik-ortodoksses atmosfääris pigem ootuspärane.⁶⁵

Kokkuvõttes nähtub, et 17. sajandi Tartu akadeemiasse ei jõudnud terviklikku kuvandit Lipsiusest kui mitmekülgsest literaadist ja teadlasest: ladina keele stiiliuundajast, antiikkirjanduse väljaandjast ja kommenteerijast, ajaloolasest, kõnemehest, õigusteadlasest jne., kui jätta kõrvale üks erandlik mainimine 1641. aastal kirjutatud juhuluuletuses. Riia päritolu üliõpilase Jakob Lotichiuse õnnitlusuuletus kiidab Lipsiust kõnekunsti ja õigusteaduse suurkujuna ning seab ta Julius Caesar Scaligeri ja Lorenzo Valla kõrval luuletuse adressaadile eeskujuks. Sõnamänguga „õiglane – õiguse tugisammas“ (lad.k. *Iustus – fulcrum iuris*) viitab noor Tartu juhuluuletaja siin Lipsiuse enda lemmiketümolooiale oma nime kohta (vrd. eespool „Laimamisest“ lõpulauset):⁶⁶

JOHANNES PETREIUS

anagrammina:

SINA, JOHANNES, KANGELANE LOOTUSES

Scaliger, Olümpose treppe kandev ja Olümpose smaragd, jumalate nõudleja,
ja Justus Lipsius, kõnekunsti voolav mesi
ja õigusteaduse tugi,⁶⁷
ja Valla, auväärseima ladina keele suurepärane kaitsemüür, väsimatu tsensor
ja teised, keda Phoebus on viinud kõrgemale
ja andnud pühitsetuna igavikule,
rõõmustavad erakordselt selle KANGELASE tiitli üle. [– – –]
Ja kõike seda, mida jumalate nõudleja Scaliger,
ja mida voolav mesi Lipsius
ja mida väsimatu tsensor Valla
on aegamööda püüdnud kõikjal saavutada tööga,
püüa SINAGI kõikjal aegamööda saavutada
ja püüa ikka ja jälle nendega sarnaneda. [– – –]⁶⁸

⁶⁴ Lisaks ajaloo professor Hermelinile on identifitseeritavate lugejate hulgas peaaegu kõik üliõpilasedki Rootsist pärit: teoloogiaüliõpilane Gustaf Camitz luges „Rooma sõjandust“, hilisem Narva Rootsi kooli rektor Ericus Albogius Lipsiuse „Poliitikat“; Andreas Westerman laenutas 1694. aastal kahel korral „Poliitikat“; teoloogiastudeng Nicolaus Wānom Lipsiuse *Opera omnia* neljandat köidet; õigusteadust tudeeriv Olaf Sternel „Poliitikat“. Mitterootsi päritolu olid vaid kapten Johannes Merling, kes laenutas Lipsiuse kommentaariga Seneca väljaannet (*Opera cum notis Lipsii*) ning üks Koskullite aadlipere esindaja, kes huvitus „Poliitikast“.

⁶⁵ Vrd. ka Stolleis. Lipsius-Rezeption, lk. 233.

⁶⁶ Tõlgenduse aluseks T. Van Houdt, J. Papy. *Modestia, Constantia, Fama*, lk. 204.

⁶⁷ v. 3–4: „et illud eloquentiae liquatum mel, / iurisque, Iustus ille Lipsius, fulcrum.“

⁶⁸ *Oratio juridica de justitia: quam, [– – –] in Regia Academia Gustaviana, [– – –] die 3. Februarij, anno 1641. [– – –] publice [– – –] enarrabat Johannes Petrejus [– – –], Dorpatum, 1641, l. C2–C2p.* Tõlk ja tõlge: *O Dorpat, urbs addictissima musis...* Valik 17. sajandi Tartu juhuluulet. Koost. K. Viiding, J. Orion, J. Päll. Tallinn, 2007, lk. 150–153. Tsiteeritud värssed 1–9, 27–32 Maris Valtini proosatõlkes.

4. Lipsius, iam Lapsius

Liivimaa Lipsiuse-austajate hulgas leidus ridamisi sünkretistliku ja ireenilise hoiakuga intellektuaale (Sandhagen, Koch, Jonae),⁶⁹ samas kui siinmail valdava luterliku ortodoksia esindajad hoiatasid Lipsiuse eest või läksid temast vaikides mööda. Otsest poleemikat Lipsiuse elu ja teoste kohta siiski ei tehtud.

Lipsiuse eluajal ja postuumseltki oli eeskätt luterlikus Euroopas levinud ettekujutus Lipsiusest kui Proteusest, kes vahetas korduvalt oma religioosset ja sellega seoses ka poliitilisi veendumusi.⁷⁰ See suhtumine Lipsiusesse ei jäänud puudutamata ka Põhjabaltikumi alasid. Nimelt kui Rostocki ja Wittenbergi ülikooli kasvandik, hilisem Riia Peetri koguduse pastor, Liivimaa superintendent ja Riia gümnaasiumi teoloogiaprofessor Hermann Samson (1579–1643) 1608. aastal Riia toomkooli inspektoriks valiti, viitas ta oma inauguratsioonikõnes koolide päritolu ja kasulikkuse kohta Lipsiuse manitsusele, et edukate riikide sisepoliitikat juhitakse nõuannetega, välispoliitikat hirmu abil.⁷¹ Tsitaati sisse juhatades andis Samson oma eeskujuautorile sõnamängulise hüüdnime *Lipsius, iam Lapsius* ('Lipsius, nüüd juba Lapsius').⁷² Sõnamäng ei olnud juhuslik heakõlaline sarnasus ega Euroopa kontekstis midagi täiesti uuenduslikku, sest seda oli koos paari teise nimevariandiga kasutanud Ernestus Varamunduse pseudonüümi taha varjunud autor juba 1606. aastal luterlikult meelestatud pilatrükises Lipsiuse surma puhul.⁷³ Hüüdnimi andis kuulajatele ühelt poolt infot ja viitas ka soovitava suhtumisele Lipsiusesse. Esmatähenduses osutas see Lipsiuse hiljutisele surmale 23. märtsil 1606, ehkki neutraalsem oluks sellele muidugi vihjata sõnaga *mortuus*. Teiseks oli ladina tegusõna *labi* ('libisema, libastuma, alla langema') ja selle mineviku partitsiibivorm *lapsus* varauusajal sageli kasutusel inimeste kohta, kes vahetasid oma esialgse usutunnistuse elu jooksul mõne teise vastu. Lipsiuse puhul kehtis see mitmekordselt. Samsoni jaoks oli otsustavaks just Lipsiuse lõplik „libastumine“ reformeeritud usu juurest katoliiklusesse 1591. aastal Leidenist katoliiklikesse lõunaprovintssidesse põgenemisega. Samsoni arvates pidi libastunud Lipsiuse kuvand olema eriti hoiatav riialastele, sest läks ju Lipsius tagasi katoliiklusesse just jesuiitide tegevuse tulemusel. Sellest pidid õppima ja järelduse tegema kõik riialased, kes igapäevaselt jagasid linnaruumi ja kirikuid kohalike jesuiitidega, olles nii pidevalt jesuiitide meelitamistöö meelevaldas. Kolmandaks viitas Samson hüüdnimega Lipsiuse moraalsele libastumisele, kui too oli Leidenist terviseparandamise eesmärgil Saksamaale lahkudes murdunud oma sealsetele kolleegidele ja sõpradele antud naasmistootust, osutunud reeturiks ja kaotanud niimoodi kõik sealsed sõbrad. Seegi tõlgendus kõlas 17. sajandi alguse riialastele ülimalt

⁶⁹ K. Viiding, Humanistlik epistolaarkultuur Eesti- ja Liivimaal. Tallinna literaatide kirjad Meibomide kirjakoolektsioonis. – Konfession ja kirjakuultuur. Confession and the Literary Culture. Eesti Rahvusraamatukogu toimetised = Acta Bibliothecae Nationalis Estoniae = Transactions of the National Library of Estonia 15. Koost. P. Lotman. Tallinn, 2016, lk. 118–144; L. Kõiv. „Uue vagaduse“ otsinguil. Andreas Sandhagen ja ortodoksne luterlus Tallinnas. – Tuna 2013, nr. 2, lk. 16–43.

⁷⁰ Proteus oli vanakreeka mütoloogias vanaldane, ennustusvõimega merejumal, kellel puudus kindel kuju ja kes seda pidevalt vahetas. Lipsius-Proteuse teema kohta Euroopas laiemalt: J. De Landtsheer. Pius Lipsius or Lipsius Proteus?, lk. 303–349.

⁷¹ Samsoni eluloo kohta vt. värskemaid kriitilisi käsitlusi: J. Dobreff. Hermannus Samsonius to Axel Oxenstierna. Latin Correspondence from 1621 to 1630 with Linguistic and Historical Commentaries. Lund, 2006, lk. 2–26.

⁷² H. Samson. Oratio de origine et utilitatibus scholarum, qua [– –] recitata a Magistro Hermanno Samsonio Ecclesiaste, cum ad Ephoriam scholae patriae introduceretur. Rigae Livonum, 1608, l. C3: *Lipsius, quem iam vocamus Lapsium, in sua Politica monet, ut in Rebuspublicis bene constitutis domi adsit consilium, foris terror.*

⁷³ Justi Lipsii Epitaphium, Manes, symbolum et alia quaedam. Ex officina Pyragmonis Subterranea. S.l., 1606, l. A3–A3p. Teised Ernestus Varamunduse pandud pilanimed olid *Lippus* ja kreeka *Leipei(n)*. *Lapsus*'e kirjeldus värssides 9–14 ütleb, et „antiikaegse libastunu jumalikud ended ei ole sedavõrd tähtsad, kuivõrd on paavsti dogmad. Ka libastunud Lipsius jätab maha pühad saladused ja mehele on meele järele üksnes vägevad dogmad.“ Kuna Samsoni peamine hariduse omandamise koht 1600–1604 oli Wittenbergi ülikoolis, võiks pidada tolle trükise ilmutiskohaks just Lutheri koduülikooli.

ajakohase ja hoiatavana, sest linn oli alates 1580. aastate kalendrirahutustest olnud pidevas vastastikuste reetmiste keerises, millest mõnedki päädisid avaliku hukkamise, vangistuse või eksiihiga. Lõpuks on võimalik, et Samson üldistas siin irooniliselt Lipsiuse enda provokatiivse mõttekäigu ja sõnakasutuse (*lapsi*) madalmaalaste kui langenud rahva kohta tervikuna, nii nagu Lipsius selle oli kirja pannud oma traktaadis „Meelekindlusest“ 2.9:

„Ja meie, Lipsius, oleme praegu piitsa ära teeninud. Sest meie, madalmaalased, oleme juba ammu allakäiguteele libisenud ning ahvatlustest ja rikkustest rikutud, pea ees kihutanud pahedesse. Kuid Jumal manitseb ja kutsub meid leebelt tagasi, andes mõned hoobid, et me muutuksime nende mõjul taas iseendaks või naaseksime õieti Tema juurde.“⁷⁴

Liivimaa hilisemas, sajandeid luterlusest kantud kirjasõnas libastunud Lipsiuse, saati veel libastunud madalmaalaste motiiv siiski üldisemalt ei kinnistunud.

Kokkuvõtteks

Suhtumine kuulsasse flaami filosoofi ja filoloogi Justus Lipsiusesse ulatus varauusaegsel Eestija Liivimaal meelitamisest ja tunnustamisest põlguse ja hoiatusteni. Isiklikke kontakte leidis Lipsiusega harva, needki kirjavahetuses, mitte vahetute kohtumistena. Peamiseks Lipsiuse ideede tundmaõppimise viisiks olid tema teosed. Siinsetesse eraraamatukogudesse ja alates 17. sajandi keskpaigast ka institutsioonide raamatukogudesse jõudis Lipsiuselt peamiselt tema Leideni-perioodi looming: kirjad, „Poliitikast“ ning „Meelekindlusest“. Just neid kasutati enim ka õppetöös ning sententsivaramuna reisisalbumitesse sissekandeid tehes. Kirjastamis- ja tõlketegevuseks Lipsius Liivimaal kedagi ei inspireerinud.

Nagu näitab põgus pilk 18. sajandile, ei kadunud Lipsiuse ladinakeelsed teosed siinsete haritlaste ega ka kaupmeeste eraraamatukogudest,⁷⁵ ent ei jõudnud endiselt lihtsama rahva lektüüriks ega raamaturiiulisse. Nii ei ole nt. Tallinna ja Pärnu käsitöölistel ja kodanikel⁷⁶ ega ka esimestes avalikes laenuraamatukogudes Lipsiuse raamatuid leida.⁷⁷ Seetõttu võib tema mõju siinsele valgustusajastu rahvakeelsele kirjasõnale pidada eeldatavalt pigem tagasihoidlikuks, ehkki stoa filosoofiale omase ratsionaalse maailmakäsitluse tõttu võiks see olla vastupidi. Ent see jääb juba järgmiste uurimuste selgitada.

⁷⁴ *Et flagellum, Lipsi, merito nunc nobis. Lapsi enim pridem Belgae sumus, et deliciis divitiisque corrupti, praecipitem uiam instituimus uitiorum. Sed admonet ille deus, et reuocat clementer.*

⁷⁵ Die Nachlassverzeichnisse der Literaten in Tallinn 1710–1805 = Tallinna literaatide varandusinventarid 1710–1805. Bearbeitet von Raimo Pullat. Tallinn, 2007; Die Nachlassverzeichnisse der deutschen Kaufleute in Tallinn 1777–1800 = Tallinna saksa kaupmeeste varandusinventarid 1777–1800. Bearbeitet von Raimo Pullat. Tallinn, 2004.

⁷⁶ Die Nachlassverzeichnisse der Handwerker in Tallinn 1706–1803 = Tallinna käsitööliste varandusinventarid 1706–1803. Bearbeitet von Raimo Pullat. Tallinn, 2006; Die Nachlassverzeichnisse der Einwohner der Stadt Pernau 1702–1800 = Pärnu elanike varandusinventarid 1702–1800. Bearbeitet von Raimo Pullat. Tallinn, 2005.

⁷⁷ K. Kaju. Pärnu raamatuimport 18. sajandi teisel poolel ja Diedrich Johann Burmesteri raamatukogu. – Balti kirjasõna ja kultuurielu valgustusajastu peeglis. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised. Acta et Commentationes Archivi Historici Estoniae 21 (28). Tartu, 2014, lk. 324–479.